Մարգոյ = կոփածոյ, ձուլածոյ։ Վայրի (սեռական) = վայրի (ածական). նոյնն է ըսել խնծորի ծառ (սեռ.) և խնծորի (ուղղական)։

Այս կը ցուցնէ որ ածականի ձեւերը աւելի կանուխ կազմուած են լեզուի մէջ՝ քան սեռականները։

Հ. Ն. ԱՆԴՐԻԿԵԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐ

ՄԿՐՏԻՉ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

ԿԱՄ

ՆԱՂԱՇ

(Շարուն. տես թիւ ժբ. 1905)

5. Փլորենտիոյ ժողովը. Մկրտչի թուղթը, կարծիքը, Վաղարշապատու 1441ի ժողովը. — 6. Մկրտինի ժանտախտները, Մկրտչի Յիշատակարանը և Տաղը.

5. — *Մկրտիչ Նաղաշ, երբ եպիսկոպոսական աստիճանով Տիգրանակերտ դարձած՝ զբաղած էր եկեղեցիներու շինութեամբ և նորոգութեամբ, Հռոմայ Եւգինէոս Դ քահանայապետը կը կազմակերպէր ընդհանրական ժողով մը՝ Արեւելեան և Արեւմտեան եկեղեցիները միացնելու դիտաւորութեամբ։*

Արեւելեան եկեղեցւոյն գլխաւոր ներկայացուցիչն էր Յունականը, որուն պատրիարքը Յովսէփ և կայսրը Յովհաննէս Պալէոլոգ՝ յանձն առած էին մասնակցիլ Եւգինէոս քահանայապետին հրաւիրանօք։

Հայկական եկեղեցին եւս նշանակութիւն ունէր. քահանայապետը մասնաւոր ուշադրութեամբ՝ կը հրաւիրէ նաեւ զԿոստանդին Ե. Հայոց կաթողիկոսը։

Այս միութեան և ժողովոյն մասնակցելու խնդրոյն կը միջամտէին նաեւ Կոստանդնուպոլսոյ Յովհաննէս և Խոայի արքեպիսկոպոսները. թղթակցութիւնը տեղի կ'ունենայ 1433ին, բայց ժողովոյն գումարումը՝ կ'ուշանայ մինչեւ 1439 թուականը։ Կոստանդին կաթողիկոսը 1437ին Ակղլմեհ սարկաւագին միջոցաւ՝ Մկրտիչ Նաղաշին կը դրկէ Խոայի արքեպիսկոպոսին թուղթը[1], և որ կը պատասխանէ[2] սա սկզբնաւորութեամբ.

« (Պատասխանի Լաթինացւոց թղթոյն, ի Մկրտիչ Նկարագրէ, զոր գրեաց հրամանաւ կաթողիկոսին Հայոց Կոստանդեայ, և մեծ րաբունապետին Թումայի) ».

« Յաւէժ ծայրացելոյ բնակմանազոյն նախուստն մերոց զբաղանից (այսպէս) և վսեմական երիցս երանեալ, և ամենայն ծայրութեանց ծայրագունի համեմատեալ », և այլն։ Այս բաւական երկար թղթոյն մէջ՝ Մկրտիչ իր դաւանանքը կ'ընէ համառօտիւ, ինչ որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն է, նաեւ Լատինականին՝ բաց ի երկու խնդիրներէ, Քաղկեդոնի ժողովը և Հոգւոյն սրբոյ բղխման վարդապետութիւնը. վերջինիս վրայէն համառօտիւ կ'անցնի։ Երեք ժողովներու յիշատակութենէ ետքը՝ երբ կարգը Քաղկեդոնի կու գայ՝ հոն կ'երկարի։ Մկրտիչ կը համարի սխալմամբ՝ թէ այդ ժողովը, որուն նախագահն էր Լեւոն քահանայապետին նուիրակը, հաստատեց Նեստորի մոլորութիւնը. կ'ըսէ, « Զեռնարկեցին զՏումարն Լեւոնի և հաստատեցին ըստ Նեստորի դաւանել զՔրիստոս սոսկ մարդ ծնեալ ի մարիամայ, և ասել Քրիստոսի երկու բնութիւն, երկու կամք, և երկու ներգործութիւն »։

Մեր Հայոցս երկու բնութեան սխալ ըմբռնումը եղած է պատճառ՝ Յոյն եկեղեցիէն բաժնուելու Հինգերորդ դարու մէջ. գործնականին մէջ բոլոր հայ վարդապետները՝ որոնք հակառակ գրած են Քրիստոսի երկու բնութեան՝ կը դաւանին երկու բնութիւն, առանց բնութիւն բառի։ Մկրտչի այս վե-

---

1. Այս թղթոյս հայերէն հրատարակութիւնը տես Հ. Պալճեանի Պատմ. կթ. վրդ. (տպ. ի Վիեննա 1878) ուր Մեծարգոյ հեղինակը մանրամասն կը խօսի Փլորենտիոյ ժողովոյն և Հայոց մասնակցելուն վրայ։

2. Մկրտիչ Նաղաշի պատասխանը կը գտնուի մեր Ձեռագրաց մատենադարանին մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

րոյիշեալ տողերը մեծ ապացոյց մ'են թէ միաբնակ կոչուած մեր նախնի վարդապետները երկու բնութիւնը, երկու անձն ի Քրիստոս հասկցած են, ինչ որ Նեստոր վարդապետած և նզովուած էր։ Իրաւամբ ուրեմն Նաղաշ կը նզովէ այն ժողովը՝ որ Նեստորի մոլորութիւնը կը դաւանի, որ չէ ըստ ինքեան Քաղկեդոնի ժողովը։

Նոյն թղթոյն մէջ կ'ըսէ. « Խոստովանիմք զօծեալն Քրիստոս մի կամք, մի ներգործութիւն, նոր խառնումն անքննելի և անշփոթ միաւորութիւն, և ո՛չ երկու բնութիւն կամ շփոթմամբ ըստ Եւտիքէսի »։

Նաղաշի դաւանութիւնը, ինչպէս կ'ըսէ ինքը, « ի հաւատոյ շինեալ ի վերայ առաքելական վիմին, ընկալաւ Հայաստանեայցս եկեղեցի՝ յեկեղեցւոյն Լատինացւոց, յերից սուրբ ժողովոյն »։ Իրեն գաղափարով, եթէ Լատին և Յոյն եկեղեցիները նզովեն Քաղկեդոնի ժողովը, և Լատին եկեղեցին Հոգւոյն սրբոյ բղխումը ի Հօրէ միայն դաւանի՝ այն ատեն պիտի ըլլայ միութիւն եկեղեցեաց, որուն ա՜յնքան հաւան է Նաղաշ. « Ո՛վ ոք սմին միաբանութեան սիրոյ և խաղաղութեան լինի պատճառ՝ եղիցի նա որդի լուսոյ և որդի տուընջեան »։ Իսկ եթէ ոչ՝ « Ո՛չ ընդունի Հայաստանեայցս եկեղեցի, և ոչ կարօտանայ այսպիսի սիւնհօդոսի, զի անխախտելի է մնացեալ ի վերայ հիման հաստատութեան »։

Կը վերջացնէ թուղթը նոյնպիսի կրկնութեամբք. « Եթէ զՔաղկեդոնին բառնայք ի միջոյ, և զերից սուրբ ժողովոցն ընդունիք, զոր ի վերայ գրեցաք, լինի միաբանութիւն եկեղեցւոյս Հայաստանեայց, ընդ եկեղեցւոյն Լատինացւոց և Յունաց և այլ ամենայն քրիստոնէական ազանց, և մոխրամած դիմօք՝ հլու և հնազանդ լինիմք հրամանաց ձերոց գիրագրական իշխանութեանդ ։ Ապա եթէ զեկամուտն հաստատել կամիք, և զանշարժն ընդ թիւրելոյն յարմարել. այդ անհնարին է լինել, զի մերս եկեղեցի ոչ միաբանի այդմ գործառութեան »։

Մկրտչի այս խօսքերէն յայտնի կը տեսնուի որ ինքը հակառակ չէր միաբանութեան, որուն հակառակը կը գրէ Կ. Կոստանեանց յէջ ժե։

Խնդիր մը՝ թէ երբ գրեց Մկրտիչ այդ թուղթը։ Հ. Չամչեան՝ « ի թուին ՊՁԵ (1436) ի 16 մայիսի » կը դնէ, որուն կը հետեւի նաեւ Կոստանեանց (յէջ ժե)։ Բայց ես կարծեմ այդ թղթոյն գրութիւնը երկու տարի վերջ եղած է. այն է՝ 1438ին ի 16 մայիսի, ինչպէս որ նոյն ինքն Մկրտիչ Նաղաշ՝ այդ թղթոյն կցած Յիշատակարանին մէջ կը գրէ հետեւեալը. « Վերջինս ի մանկունս Սիոնի, անյիշելի հօվիւս, անարժան Մկրտիչ կարծեցեալ իմաստակ, բացառութեամբ եպիսկոպոս Համիթ քաղաքի, մականուն Նաղաշ՝ մակագրեալ, հրամանաւ Տեառն իմոյ Կոստանդին պատրիարգի և քաջ ախոյենին, և անյաղթ փիլիսոփային Թումայ բաբունապետի՝ արեւելեան հռետորի, սուղ ինչ սրամալատեալ պատասխանի եկեղեցւոյն Լատինացւոց, զոր վերագրեալ եղեւ... ի ծննդենէն Քրիստոսի մինչ առ մեզ ՌՆԼԸ (1438) ամի ... ի թուականութենէ յարաբարդեալ արժէնագրի համարողական արհեստի ՊՁԷ (= 1438) ամին, յամսեանն Մայիսի վիշտասան աւուր, ի չորեքշաբաթի։

Եւ նուիրեցաք ի ձեռն Արգլմնեհի սարկաւագի. որ է նուիրակ տեառն Եսայեայ արքեպիսկոպոսի, որ եղեւ առ մեզ արգելական ամիսս ժ (տասն) վասն պղտորութեան ժամանակիս, որ շատ աշխատանք կրեաց, որոյ տացէ տէր Աստուած մասն բարի »։

Չեմ կարծեր որ Մկրտչի այս թուղթը ժողովոյն ներկայացուած ըլլայ։ Կոստանդին կաթողիկոսը տարբեր գաղափար ունէր քան ինչ որ Նաղաշ. ան առանց դժուարութեան կը միաբանի և իր պատուիրակները կը ղրկէ յԱրեւմուտս՝ փոխանակ ինք երթալու. կաթողիկոսին անձամբ այդ ժողովոյն ներկայ չըլլալուն պատճառն՝ ժամանակին պատերազմաց կը վերագրուի[1]։

Այս դէպքէն երեք տարի վերջ, երբ արդէն վախճանած էր Կոստանդին կաթողիկոս (+ 1439), 1441ին Սսոյ աթոռոյն վրայ

---

1. Տես այս մասին Հ. Պալճեանի վերոյիշեալ Պատմ. կաթ. վարդ. գիրքը։

digitised by A.R.A.R.@

կը պաշտօնավարէր Գրիգոր Թ. Մուսաբէկեանց։ Սա հազիւ թէ կաթողիկոսութեան առաջին տարին լրացուց՝ Արեւելեան հայ վարդապետք՝ ստիպեցին զինքը Վաղարշապատ փոխադրուիլ։ Երբ ընդդիմացաւ Գրիգոր, բազմաթիւ եպիսկոպոսներ, վանահայրեր և վարդապետներ՝ Էջմիածնայ մէջ ժողով մը գումարեցին և Գրիգորը ապօրինաւոր կաթողիկոս հռչակելով՝ զԿիրակոս Վիրապեցին գրին իբրեւ օրինաւոր յաջորդ Լուսաւորչի։

Այդ ժողովոյն պատմութիւնը մանրամասն գրուած է Թովմա Մեծոփեցիէն [1], որ գործիչներէն ամենէն նշանաւորն էր և Մկրտիչ Նաղաշի ամենէն յարգած գիտնական վարդապետը։ Զարմանալի է՝ որ այդ ժողովականաց մէջ չի յիշուիր Ամդայ եպիսկոպոսը Մկրտիչ։ Նաղաշի ներկայ չգտնուիլը՝ մեծ նշանակութիւն ունի ըստ իս։ Մեծ. Կ. Կոստանեանց (յէջ ժգ) կը գրէ. «Այդ երեւոյթն երկու տեսակ կարելի է բացատրել. կա՛մ Մկրտիչ Նաղաշ հակառակ էր Վաղարշապատու ժողովին և օրինաւոր էր համարում Սսի աթոռի գոյութիւնը. և կա՛մ քաղաքական պատճառներով անկարող էր մասնակցել»։ Կոստանեանց վերջինը աւելի հաւանական կը համարի. (ի հարկէ, քանի որ իրեն ծանօթ չէր Աստուածատուրի Յիշատակարանը). իսկ ես առաջինը հաւանական կը համարիմ։ Կոստանեանցի վերջնոյն հաւանական համարելուն տկար պատճառը աս է. Միջագետի «Համզայ ամիրան՝ Վաղարշապատու ժողովին նպաստող Ազուպէկի հակառակորդն էր»։

Կ. Կոստանեանցի փաստը ա՛յն ատեն միայն ոյժ պիտի ունենար՝ եթէ Ազուպէկը հրամայէր ժողով գումարել ի Վաղարշապատ՝ Սսոյ կաթողիկոսական աթոռը փոխադրելու համար, և Համզայ ամիրան ալ իրեն շահերուն համար՝ ուզէր որ Հայոց կաթողիկոսը Սիս նստի։ Վերոյիշեալ երկու կարծեաց առաջինը հաւանական համարելուս պատճառը հիմնած եմ Աստուածատուրի, Մկրաչի ժամանակակից Յիշատակագրին վրայ։ Վաղարշապատու ժողովոյն մէջ՝ Սսոյ եպիսկոպոսներէն ոչ մին ներկայ չէր, վասն զի անոնք աթոռոյն փոխադրութեան անհաւան էին. և Մկրտիչ Նաղաշ վերոյիշեալ թուղթը գրելէն վերջ՝ համակրանք մ՚ունի դէպ ի Հռոմ. իրեն սիրելի բարեկամն է Կաֆայի Սարգիս եպիսկոպոսը՝ որ Կոստանդին կաթողիկոսին իբր նուիրակ գնաց ի ժողովն Փլորենտիոյ, և սա ստորագրութեամբ հաւանեցաւ Հռոմայ պահանջներուն.

«Արդ՝ ես Սարգիս վարդապետս՝ որ եմ գեսպան Հայոց կաթողիկոսին, և աթոռակալ Կաֆային. այս սահմանս գրեցաւ ձեռամբ իմով [2]»։

Ինչպէս կը պատմէ Աստուածատուր ժամանակակից յիշատակագիրը՝ 1443էն վերջ, երբ այլազգիք Ս. Թէոդորոս եկեղեցւոյ գմբէթը կը կործանեն, և Նաղաշ սրտին ցաւէն կը հեռանայ Տիգրանակերտէն ու Կաֆա կ՚երթայ, վերոյիշեալ Սարգիս վարդապետը՝ սիրով կ՚ընդունի զՄկրտիչ. և Նաղաշ երբ 1447ին Տիգրանակերտ կը դառնայ՝ Ս. Թէոդորոսի գմբէթը նորոգելու համար, իր հետ կը բերէ (մայր եկեղեցւոյ մէջ դնելու համար) «զհրաշալի չքնաղագարդ զպատուական սուրբ Նշանն Քրիստոսի, բերեալ ի Կաֆայէն, որ ունի մասն ի խաչափայտէն Քրիստոսի ... Եւ թէ ուստի՞ իցէ հրաշալիս այս սուրբ Նշանս պատուական. զոր պապն Հռոմայ պարգեւեաց մեծ վարդապետին Սարգսի Կաֆայեցւոյն, յորժամ գնաց ի Հռոմ. և ի գնալն Տէր Մկրաչին ի Կաֆայն՝ մեծ վարդապետն Սարգիս ընկալաւ մեծ պատուով, և ընդ բազում մեծարանացն և պատւոյն պարգեւեաց Տէր Մկրաչին զսուրբ և զհրաշալի զպատուական սուրբ Նշանն»։ Մկրտիչ՝ զայս Ս. Թէոդորոս եկեղեցւոյն մէջ կը դնէ մեծ հանդիսիւ, և «կարգեաց յանուն (այս) սուրբ Նշանին, և սահմանեաց յամենայն ամի, յամենայն տարի զնոյն տօնս

---

1. Այս գրութիւնը ուսումնասիրուած Կ. Կոստանեանցէ՝ հրատարակուած է ի Թիֆլիզ 1892։

2. Հմմտ. Հ. Պալճեանի Պատմ. կաթողիկէ վարդապետութեան ի Հայս, յէջ 141։

digitised by A.R.A.R.@

մեծ ուշադրութեամբ խրախուսիչն առնել[1]». և պէտք է ուշ դնել որ այն Յայտմաւուրը, որուն մէջ կը գրէ Աստուածատուր այս տողերը՝ Մկրտիչ ինքն իր ձեռքով նոյն Ս. Թէոդորոս եկեղեցւոյն կ'ընծայէ։

Մկրտչի ունեցած այս սեռա յարաբերութենէն (Արգիս վարպապետի հետ) և Հռոմայ պապէն տրուած ս. նշանը ընդունելէն՝ կը հետեւցուի որ Նաղաշ, որ այնքան կը փափագէր միութեան՝ համակարծիք եղած է Փլորենտիոյ ժողովոյն. և այդ պատճառու վաղարշապատ ժողովոյն ներկայ չէ եղած. վասն զի պիտի կորուէին այն ամէն յարաբերութիւնք՝ ինչ որ ունէին Սսոյ կաթողիկոսք՝ Հռոմայ հետ։

*

6. — Մեր մատենադարանի ժ. Աստուածաշունչը, որ խլաթի մէջ նկարուած է Մկրտիչ Նաղաշէն 1418ին (այն թուականին երբ Պոռի, իր հայրենիքին մէջ Յայտմաւուրք մը կը նկարէ[2]) Յովհաննէս վարդ. որդի Սահմանին որ ուրէն էր այս ձեռագրին՝ «վասն առաւել բարեսէր կամացն ապար գանարժան ծառայս (զՄկրտիչ Նաղաշ) իւրն յորդեգիր, և յառաջ քան զվախճան իւր երեք ամամ՝ պարգեւեաց մեզ (յիշատակագիր Մկ. Նաղաշն է) զսուրբ գիրքս. յետ վախճանի սուրբ վարպապետին զ (վեց) տարի ի մայրաքաղաքն յԱմիթ ի նորակերտ սուրբ կաթուղիկէն»։ 1449ին Մկրտիչ Նաղաշի հայրենակից Առաքելին (բանաստեղծ) ուշակերտը Յովսէփ՝ Տիգրանակերտ գաղով Գ.ՃՌ (300) թանկայ վճարելով կը գնէ զայս։ Այդ ձեռագրին մէջ է՝ որ կը գրէ Նաղաշ մանրամասն և չի սեղեկութեամբ Յիշատակագրութիւնները, և մանաւանդ Մերսինի ժամատանտին սրսուաշարժ նկարագրութիւնը կ'ունէ, ուր կը յայտնուի իր զգայուն սրտի սէրը և բանաստեղծ ըլլալը։

Մերսինը Նաղաշի թեմին մէջ էր. իբրեւ հովիւ մը այդ տառապեալ քաղաքին՝ կ'երթայ նա թշուառներուն միխիթարանքն ըլլալու.

«Որ և եղեւ մեզ, կը գրէ, գնալ և անդիպել ի Մերսին քաղաք ի սոյն ամի և դառն ժամանակի, զոր ոչ կարեմ պատմել կամ ընդ գրով արկանել զանցս աղեւսից և զմրուր դառնութեան...

Յամենայն ասաւոտու փոխանակ լուսոյն՝ ազիզորդին կսկծեն ծագէ. և յամենայն առուր փոխանակ արեւուն արեան արտասուք։ ... Անդ էր տեսանել զոգբս արտասուաց, և անդանօր զկսկիծն մաղկատանաց։ Զայիս ծերոյ արեան արտասուօք թաթաւեալ և զմարքն որդեմուռ կիսամահ նաւաղեալ. ոմանք ծամկուուր, և այլք ոմանք հերարձակ, ոմանք սեւազգեստ և կէսք հրապարակ ... Ո՛հ դառն դառաստանիս և սաստիկ վրէժիսնդրութեանս. ա՛հ անկասկած կատարածի և արժանապատուհասք. վա՛յ է ինձ ի բիւրս հաղարաց և եղուկ է զիս. թէ զո՞ր կսկիծ տեսի կամ զո՞ր դառնութեան բաժակ ըմբեալ հաշակեցի։ Զի տեսի զնորաբողբոջ մանկունքն՝ յաստուածապին յահեղ սրոյն սասանեալ, զի թաւալէին մանկունքն առաջի ծնողացն որպէս զդառն սրով զնեալ. կամ զդազա ազանդ նեսու. խոցոտեալ, ի վերայ գրկաց մարցն նուաղեալ, և ողորմ ընդ երեսս ծնողին նայեցեալ, զձեռքն մեկնեալ և զուրքն տարածեալ, և առ մայրն ազաղակեալ և ի օգնութիւնն խնդրեալ։ Ո՛ մայրն ազոսքիր մանկան, և ոչ հայրն օգնական լէներ. և հրեշտակն ահեղ կերպարանօք զնոգին քակտեր. և ընդ քակտիլ հոգւոյն անեղաց՝ և ծնողաց հոգին խոցոտեր։ Այդ էր տեսանել և զմանկունս մուրուագալի ազիզորդին թաւալեալ. զնոր փեսայն և զնորահարսն, զի փոխանակ վայելուչ անկողնոյն՝ ի գէլ գեսոին և ի ներքոյ հողին տարածեալ. և փոխանակ հարսանեացն սուգ սաստանացեալ։ ... Եւ այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն լաղում մեղաց մերոց ի ՊՂԸ (= 1449) թվ. Հայոց, յորում ամի այսպիսի սաստիկ պատուհաս ընդ ամենայն գաւառս տարածեցաւ և զբազումս լալագին արար»...

---

1. Աստուածատուր Յիշատակագիր. տե՛ս և Հրաբատ ամսագրի Էջմիածնի յամի 1898 ի Յաւելուած Յունուարի։ Այս յիշատակարանին մեր նօսրագիր օրինակը, ուսկից օրինակած տպած է Հ. Ալիշան Հայապատումի մէջ (Յոգ. 376), և վերջոյ 10-15 տող կը պակսի։ Հ. Ալիշան կ'ափսոսայ Յիշատակարանիս վերջն կորած ըլլալուն համար. չի տիշէր թէ 1898ին ամբողջութեամբ արդէն հրատարակուած է «Արարատ» ամսագրին մէջ։

2. Մկրտչի այս գրած յիշատակարանովս կը հաստատուի թէ՝ այն գրիչը Մկրտիչ՝ որ Պոռի մէջ Յայտմաւուրք մը կը նկարէ 1418ին և ինքզինքը սարկաւագ կը կոչէ է մեզ Նաղաշը։ վասն զի այդ 1418ի յիշատակարանին մէջ կը գրէ «որ կոչիմ սարկաւագ, բայց քացատուրեամբ եւ ոչ ստորատուրեամբ։ Նոյն քացատրութիւնը կայ և մեր մատենադարանի ժ. Աստուածաշունչին մէջ, որուն գրիչը՝ ստուգիւ Մկրտիչ Նաղաշն է. կը գրէ «Մեծաւոր Մկրտիչ՝ քացատուրեամբ եպիսկոպոս և ստորատուրեամբ Ծղլ», և այլն։

digitised by A.R.A.R.@

Միջագետքը մինչեւ ժանտախտէն կը կոտորուէր՝ անկին Քաղբերունեաց գաւառն ալ (ըստ Մկ. Նաղաշի նոյն յիշատակարանին) Աքանդարի Իրանց որդիէն. որ և Արմէշը կ'ասերէ. «և զաւազերեցն Աբեղիշու, այր շնորհալի, գրագիր և փիլիսոփայ՝ ի վասման Թոնիրն խորտիցին. և զզոտիկ ըռայիսն՝ ամենայն ընտանեօք զերի բերին յԱմիթ». դեռ բազմաթիւ գերիներ, հարսեր և աղջկունք անօրէններու ձեռքը մնալուած՝ ըռայիսին հետ Տիգրանակերտ կը բերուին։ Նաղաշ մահը աչքը առած՝ ամէն հնարք կ'ընէ զանոնք ազատելու համար և 14,000 թանկագին վճարելով Իլանդին՝ իր նպատակին կը հասնի. «Ազատեցան Աստուծով ըռայիսն և հարսունքն և աղջկունքն՝ անարատ մնալով յանօրինացն, կարգուելեամբն Աստուծոյ ցիսուսի Քրիստոսի»։

Մկրտիչ այդ յիշատակարանին մէջ կը թուարկէ իր իշխանութեան տակ եղած քաղաքները. «Մկրտիչ սոսկ անուամբ եպիսկոպոս Ամիթ քաղաքի և Մերանայ, Ռոհայու և Թիլկուրտայ, Հինու և Աղոնու»։

Մերանը սակայն չի մաքրուիր 1449ի ժանտախտովը. ճիշդ 20 տարիներ ետքը՝ 1469ին՝ առաջնոյն նման կու գայ նորէն աւերելու այդ քաղաքը. և այս անգամ Մկրտիչ, ծերունի հալիւբ՝ կ'երգէ «Արարիչն արարածոց մեզ բարկացաւ[1]» քերթուածը. յիշելով նաեւ այն տողերը՝ զորս գրած էր քսան տարի առաջ վերոյիշեալ ժ. Աստուածաշունչին մէջ։ Հետեւեալն է այդ տողին յիշատակարանը.

«Եւ Մկրտիչ եպիսկոպոս Ծառայ Կուսին՝
Աչքս տեսայ դառն կըսկիծ տղրմագին.
Լալով լացի և զդացի արասասուագին,
Դառն արասասուաքս զդոյս ասացի Նոր մեռելին։
Ի Հայոց մեծ Թվականի յինն հարիւրին.
Ի համաատ այլ աւելի տասնեւութին,
Աչքս տեսայ գոլը և զհառաչքն դառնագին,
Զմերոյին քաղաքն արար ցամէնքն լալագին»։

Տողերէս յայտնի կը տեսնուի որ այս տաղը գրած է Մկրտիչ 1469ի տեղի ունեցած ժանտախտին առթիւ։ Նոստրք Հայոցի մէջ բերուած (յէջ 209) այն տարեկիրը՝ որ Զմիթ թուին (= 1463) կը դնէ Նաղաշի այս երգին յօրինումը՝ ապահովապէս սխալ է։

Պատմութիւնը և Ցիշատակագիրքը այլ եւս կը լեն։ Այդէն 1469ին Մկրտիչ առ նուազն ութսուն տարուան մօտ պէտք էր ըլլայ, քանի որ 1418ին գինքը իբրեւ տարկատագ ճանչցանք, և անշուշտ մի քանի տարի վերջ կնքեց մահկանացուն, անծանօթ քարի մը տակ թաղուելով։

Շարայարելի Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶՄՇԿԻԿ

(969-976)

ԺԲ. — Ռուսական պատերազմ. — Զմշկիկի յաղթանակները Ռուսաց վրայ. — Վարդ Սուլերոս. — Պարանոյ բանակը. — Ռուս Գողհաթը. — Մեծամարտներ։

Նիկեփոր, Բուլղարաց արշաւանքներէն ազատելու համար՝ քաղաքագիտական մեծ սխալ մը գործած էր։ Ռուսերը յորդորած էր Բուլղարիա արշաւել (969ին), և անոր կողոպուտովը հարստանալ։ Այսու կը յուսար երկու վտանգներ իրարու բաղխել, սպառացնել, փշրել. բայց Ռուսեր այնքան շուտով տիրեցին Բուլղարիոյ, որ Նիկեփորի ծրագիրը բոլորովին հակառակ կերպով իրագործուեցաւ. փոքր սպառնալիքին՝ մեծը յայտնուեց, Բուլղարներու տեղ՝ իրեն գրացի ունեցաւ Ռուսերը, որ աւելի քաջ, ընչաքաղց և յանդուգն էին։

Քալքիյրոս անուամբ յոյն իշխանը, որուն յանձնուած էր Սլաւներուն դէմ ի Բուլղարիա արշաւանքի մը հրահրագիրը տանիլ, զեղծաւ իր պաշտօնով։ Ցեռ զանոնք Բուլղարիա հասցնելու, յորդորեց Պոլիս դալ, տիրել, յունական գանձերով հարստանալ, պայմանաւ որ զինքը Բիւզանդիոնի կայսր ընեն։

Ո՛ր և իցէ թշնամւոյ յաղթելու համար՝

1. Այս տաղը առաջին անգամ ամենահին Ցաղարքանին (1513ի տեղ) մէջ տպուած է։

digitised by A.R.A.R.@